
Revoluce pro koho?

Analýza vybraných vzorců intragenerační mobility v období 1989-1992*

PETR MATĚJŮ**
BLANKA ŘEHÁKOVÁ

Sociologický ústav Akademie věd České republiky, Praha

Revolution for Whom?

An Analysis of Selected Patterns of Intragenerational Mobility in the Czech Republic, 1989-1992

Abstract: The question *"Who gets ahead and why?"* is one of the most frequent in sociology. It takes on special significance during periods of deeper social change, which are expected to alter the criteria for the allocation of individuals to social positions and the distribution of rewards. Post-communist transformation undoubtedly is a process that evokes such expectations. While the long-term question of the "winners" and "losers" of post-communist transformation is more a question of the *character* of social change and its general direction, in the short-term a more concrete question becomes more important: Who are those who have taken the process of transformation into their own hands, and who are those who used this process to their advantage in the transformation of their life chances? This paper is an attempt to shed more light on this issue by the analysis of recent survey data. The analyzed data comes from the first (1989) and second (1992) wave of the longitudinal study, "Family '89". Our analysis confirms the assumption that the greatest circulation occurs in the group of higher professionals, especially among those who were members of the Communist Party in 1989 or were in positions qualifying them as "cadres." Both of these attributes, i.e. membership in the Communist Party as well as membership in the "cadres" group in 1989, significantly increased the chances for downward mobility, but these characteristics only very slightly affected chances for upward mobility. Despite this, it was precisely these two groups (especially the cadres) that had, in comparison with others, far higher chances to enter the group of entrepreneurs.

Sociologický časopis, 1993, Vol. 29 (No. 3: 309-325)

*) Výzkum, o jehož výsledky se opírá tato stať, byl podporován grantem od Grantové agentury AV ČR (grant č. 82801) a současně granty od U. S. National Science Foundation (USA) a nadace NWO (Holandsko) udělenými UCLA na projekt výzkumu "Sociální stratifikace a cirkulace elit ve východní Evropě po roce 1989", na kterém autoři této stati participují.

**) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: PhDr. Petr Matějů, Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel.: (02) 2422 09 79, 93, 97, l. 252, 253, fax: (02) 2422 02 78, E-mail: mateju@cspgas11.bitnet, resp. RNDr. Blanka Řeháková, CSc., Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel.: (02) 2422 09 79, 93, 97, l. 331, 333, fax: (02) 2422 02 78, E-mail: soc@cspgas11.bitnet.

1. Úvod

Otázka *"Revoluce pro koho?"*, kterou si kladou Mink a Szurek (1992)¹ v souvislosti interpretací výsledků jejich výzkumu formování nových elit v postkomunistických zemích, je otázkou, která irituje nejen politology zabývající se východní Evropou, ale i sociology studující vývoj nerovností a sociální stratifikace. Tato otázka je výzvou pro ty, kteří chtějí přispět k porozumění jednomu z dominantních fenoménů postkomunistické transformace: intragenerační mobilitě vyvolané proměnami politického a ekonomického systému. Z tohoto hlediska je zřejmé, že pro sociology zabývající se sociální stratifikací je v titulu položená otázka vlastně pouze přitažlivější formulací elementární otázky, která stojí za studiem mobility a sociální stratifikace obecně: *"Kdo míří vzhůru a proč?"*.

Otázka *"Kdo míří vzhůru a proč?"* je v sociologii jednou z nejfrekventovanějších, a to přinejmenším od doby, kdy ji jako otázku funkcí mobility a zákonitostí jejího vývoje formuloval Sorokin [Sorokin 1927]. Bez ohledu na to, zda jsme nebo nejsme ochotni akceptovat funkcionalistický výklad sociální stratifikace a mobility, můžeme - domníváme se - souhlasit se Sorokinem v tom, že význam "kanálů pro vertikální cirkulaci" ve společnosti je srovnatelný s významem "kanálů pro oběh krve v těle" [Sorokin 1927: 180].

Zvláštního významu nabývá otázka *"Kdo míří vzhůru a proč?"* zejména v obdobích hlubších společenských změn, o kterých se předpokládá, že přináší změnu kritérií alokace jedinců na společenské pozice a následně i proměnu stratifikačního systému. Postkomunistická transformace je procesem, se kterým jsou podobná očekávání spojována. Sociologové pohlíží na postkomunistickou transformaci v první řadě jako na proces, jehož cílem je obnova hluboce erodovaného souladu mezi schopnostmi, výkonem, pozicí a odměnou, souladu, který tvoří základ stratifikačních systémů moderních industriálních i postindustriálních společností a základ motivace sociálního jednání.

Otázka *"Kdo míří vzhůru v období postkomunistické transformace a proč?"* je tedy otázkou, jejíž legitimita spočívá jak v obecné sociologické teorii, tak v současné diskusi o povaze procesu sociální transformace probíhající v zemích střední a východní Evropy. Odpověď na tuto otázku zřejmě není ani univerzální, ani jednoduchá. Je sice pravda, že země, ve kterých tento proces probíhá, měly jednoho silného, ne-li dominantního společného jmenovatele, tj. totalitní politický režim spojený s rovnostářskou ideologií, ale současně je evidentní, že za tímto společným jmenovatelem se skrývaly značné ekonomické, kulturní i sociální rozdíly s hlubšími historickými kořeny, rozdíly, které se projevují právě v období posttotalitní transformace, kdy pouto společného jmenovatele povolilo. Současně je nepochybné, že jakýkoli pokus o jednoduchý výklad proměny stratifikačního systému ve východní Evropě a s ní spjaté mobility by byl v rozporu s povahou tohoto procesu. Pokušení některých sociologů zobecňovat výsledky pozorování posttotalitní transformace jednoho určitého sociálního systému na celý postkomunistický "východ", a přitom výklad tohoto procesu odvozovat

¹) Většina odkazů se vztahuje k překladu jedné kapitoly této práce publikované v tomto čísle Sociologického časopisu.

z makroekonomických teorií transformace, nemůže skončit jinak než neúspěchem (viz například [Nee 1989 1991]).²

Jedním z mnoha důvodů, proč výklad mobility a proměny stratifikačního systému ve východní Evropě není a nemůže být jednoduchý a "monoparadigmatický" a proč jej nelze jednoduše odvozovat z makroekonomických teorií (jakkoli se jedná o teorie nepochybně robustní a všeobecně akceptované), je zejména skutečnost, že se jedná o souhru mnoha - často i protichůdných - procesů s odlišnou temporalitou, přičemž všechny tyto procesy v každém daném okamžiku určují jak objektivní stav sociální struktury, tak zejména způsob, jakým je tato struktura a její proměna vnímána různými sociálními skupinami. Lze například předpokládat, že z dlouhodobého hlediska je postkomunistická transformace sociální změnou, ve které dochází k obnově *univerzalizmu* a k hlubšímu provázání stratifikačního procesu s *meritokratickými* principy alokace a distribuce (viz například [Machonin 1992; Matějů 1991, 1993]). V kontextu Sorokinovy teorie mobility by z tohoto hlediska postkomunistická transformace mohla být chápána a analyzována jako proces postupného *návratu* od situace sociálního *rozkladu*, indikovaného mimo jiné velmi nízkou statusovou konzistencí [Lenski 1988] a nízkou ekonomickou efektivitou, k ekonomicky efektivnímu a modernímu sociálnímu *řádu*, ve kterém procesy alokace, selekce a distribuce spočívají na meritokratických principech a na principu univerzalizmu. Současně ale lze postkomunistickou transformaci chápat a analyzovat jako proces *rozpadu* určitého relativně konzistentního systému (bez ohledu na to, že jeho legitimita byla téměř výhradně ideologické povahy), přičemž pokud jde o charakteristiku cílového stavu, dostatečný konsensus vládne pouze v tom, že to bude systém legitimovaný demokratičností a pluralitou *politického* systému a efektivností *hospodářského* systému. Vývoj nerovností, sociální mobility a proměny sociální struktury a stratifikačního systému jsou otázky buď zamlčené (a to zejména tehdy, jsou-li považovány za nepodstatné), nebo nadbytečné (což odpovídá představě, že odpověď na ně je obsažena v odpovědi na otázky týkající se vývoje politického a hospodářského systému). Oba tyto přístupy k problému vývoje mobility a sociální stratifikace v kritickém období postkomunistické transformace podceňují fakt, že proměna sociálního systému a zejména proměna charakteru sociální stratifikace jsou do určité míry autonomní procesy, jejichž temporalita je odlišná od temporality proměn v politickém a ekonomickém systému, kde čas mezi reglementací a očekávaným efektem je často mnohem kratší. Přitom jak teorie, tak historie dostatečně prokazují, že vztah mezi hospodářským systémem a jeho efektivností na jedné straně a charakterem stratifikačního systému na straně druhé je neobyčejně těsný.

Současně je ale pravda, že tři roky, které uplynuly od kolapsu totalitních režimů ve východní Evropě, je příliš krátká doba na to, aby výsledky sociologických výzkumů poskytly dostatečně spolehlivou evidenci ve prospěch jakékoli obecnější

² Pokud jde o ekonomické koncepce, máme zde na mysli v prvé řadě makroekonomické koncepce přechodu od centrálně plánovaného (redistributivního) ekonomického modelu (od ekonomiky nedostatku) směrem k tržnímu modelu (viz například [Kornai 1990]).

hypotézy o vývoji mobility či o proměně stratifikačního systému. Nicméně existuje určitá evidence ve prospěch hypotézy, že postkomunistická transformace je vnímána jako proces *růstu* nerovností spjatý s návratem od "*principu rovnosti ve výsledku*" (opřené o redistribuci) k principu "*rovnosti příležitostí*" (spjatého s principem otevřené soutěže) a s prohlubováním vazeb mezi schopnostmi a pozicí na jedné straně a výkonem, odměnou a prestiží na straně druhé (tedy s obnovou konzistence sociálně-ekonomického statusu). Výsledky analýzy několika výzkumů provedených v Československu na sklonku roku 1991 [Matějů a Řeháková 1992] ukázaly, že přes dosud značnou setrvačnost nízké úrovně příjmové diferenciace a určitou nepřehlednost rodících se kritérií diferenciace [Večerník 1992], bylo možné československou společností vést velmi zřetelnou dělicí čáru mezi "vítězi" a "poraženými", přičemž jako "vítězové" se mnohem častěji kvalifikovali jedinci se sociálními charakteristikami, u nichž lze očekávat výrazně vyšší sociální a ekonomické zhodnocení pouze v případě, že se sociální systém bude vyvíjet směrem k univerzalizmu a meritokracii.

Jestliže z dlouhodobého hlediska je otázka "vítězů" a "poražených" postkomunistické transformace spíše otázkou po charakteru sociální změny a jejím obecném směru, z krátkodobého hlediska dostávají mnohem konkrétnější podobu otázky, kdo jsou ti, kteří proces transformace uchopili do svých rukou, a kdo jsou ti, kteří byli s to tento proces využít v proměnu svých životních šancí. Mink a Szurek [1992] kladou tuto otázku ve dvou polohách. Předně se ptají, ve jménu jaké třídy se revoluce konala, a dále, kdo na ní zatím vydělal? [Mink a Szurek 1992: 1-2]. Pokud jde o první otázku, odpověď je nasnadě: revoluce se konala ve jménu třídy, která v té době neexistovala [tamtéž, s. 2]. Odpověď na druhou otázku je pak konsekvantní: na revoluci vydělávají především ti, kteří tuto třídu postupně konstituují, či - lépe řečeno - ti, kteří mají největší šanci se do ní dostat.

Pokud jde o rekrutaci třídy podnikatelů, existuje řada odstínů jedné obecné a velmi rozšířené hypotézy, která predikuje tendenci bývalé politické elity projít "reinkarnací", tj. tendenci úspěšně proměnit ztělesnění politické moci za ztělesnění ekonomické moci. Jde dokonce o jednu z mála sociologických hypotéz, které se dostává žurnalistického zpracování, a tudíž i veřejné publicity. V zásadě přitom existují dva odlišné, nikoli však protikladné, způsoby operacionalizace této teze a z nich vyplývající přístupy k jejímu ověřování (testování). Lze očekávat, že politologové budou v zájmu ověření hypotézy o přítomnosti a úspěšnosti rekonverzní strategie zužovat elitu na samotnou špičku pyramidy totalitní politické moci. Tím se samozřejmě zvýší "kontrastnost" výsledků, ale současně se výrazně zúží prostor pro aplikaci kvantitativního přístupu k analýze tohoto fenoménu a pro případné zobecnění výsledků. Naopak sociologové orientovaní na studium sociální stratifikace a mobility budou v zájmu uplatnění tradičních statistických procedur méně rigidní v definici elity, což nepochybně zmenší kontrast získaných výsledků a jejich monografický potenciál, ale podstatně se posílí vazba hypotézy o rekonverzních strategiích na obecnější teoretické hypotézy o "konverzi kapitálů" [Bourdieu 1986, Treiman a Szelenyi 1991, Matějů 1993].

Jak již bylo řečeno, tato stať vznikla jako reakce na studii Minka a Szureka. Není však ani kritikou, ani rozvíjením jejich přístupu. Je spíše pokusem o

alternativní pohled na stejnou otázku, pokusem stavějícím však na jiném typu empirického materiálu a jiné metodologii. Pokud jde o teoretická východiska, řadíme tuto stať mezi ty, které hledají odpověď spíše na obecnější otázky vývoje *stratifikačního systému*, než na otázky, které stojí v centru pozornosti politologů studujících cirkulaci elit. V souladu s hypotézami formulovanými Treimanem a Szelényim [1991] a s výsledky, ke kterým dospěl Matějů [1993], se pokoušíme hledat odpověď na otázku, do jaké míry je intragenerační mobilita charakteristická pro první fázi postkomunistické transformace spjata s politickým a zejména sociálním kapitálem akumulovaným v období komunistického režimu, zda a jakými mechanismy dochází ke konverzi kapitálů, a jak významně se liší specifické mobilitní šance těch, kteří určitými kapitály disponují od mobilitních šancí jedinců, kteří tyto kapitály v kritické době transformace postrádají.

Metodologicky však tato stať míří zhruba doprostřed dvou výše uvedených směrů. Nikoli proto, že bychom měli v úmyslu slevit z nároků, které "stratifikátoři" tradičně kladou na kvantitativní analýzu a způsoby testování hypotéz, ale spíše proto, že empirický materiál, který máme k dispozici, je specifický a v této oblasti výzkumu spíše ojedinělý. Tezi o konverzi kapitálů (politického a sociálního na ekonomický), převedenou do hypotézy o signifikantně vyšších šancích bývalých kádrů a nositelů politického kapitálu vstoupit do světa podnikání, ověřujeme na údajích z longitudinálního výzkumu, který byl zahájen na jaře roku 1989, tedy ještě před kolapsem komunistického režimu v Československu, a pokračoval na stejných jedincích na jaře roku 1992, tedy po dvou a půl letech postkomunistické transformace.³ Právě longitudinální povaha analyzovaných dat a rychlost probíhajících změn v období postkomunistické transformace posunuje tuto stať do specifické polohy spíše tradiční statistické analýzy individuálních biografií.

Pokud jde o koncepty, o něž se tato analýza opírá, je třeba ze zmínit o dvou z nich: pojetí *kapitálů* a jejich konverze a specifický přístup k pojetí vertikální *mobility*. Pojetí kapitálů, o které se opíráme, je v souladu s pokusem o zobecnění teorie kapitálu v sociologii [Bourdieu 1986], a zejména v souladu s jednou z jejích konstitutivních tezí týkajících se konvertibility jako jednoho ze základních atributů kapitálu. Toto pojetí je implicitně obsaženo i v hypotézách, které pro vývoj sociální stratifikace ve východní Evropě formulovali Szelényi a Treiman [1991]. Určitou evidenci ve prospěch této teorie přinesla i jiná analýza dat z longitudinálního výzkumu "Rodina 1989" [Matějů 1993], která ukázala, že pozice bývalých "kádrů" v příjmovém prostoru se v průběhu transformace nezhoršuje, resp. že příslušníkům této skupiny se daří relativně výhodnou pozici vybudovanou v minulosti udržet nebo dokonce zlepšit. Na otázku, jakými nástroji se bývalým kádrům socialistického režimu daří své výhodné postavení v příjmovém prostoru udržet, tato analýza dala odpověď, která rovněž byla v souladu s očekáváními: příslušníci skupiny bývalých kádrů redistributivního režimu častěji než ostatní vstupují do skupiny podnikatelů, což je strategie, ve které se výrazně zhodnocuje mimo jiné i sociální a politický kapitál akumulovaný v předchozím režimu.

³) Bližší charakteristika výzkumného projektu a datového souboru je uvedena v části "Data, proměnné a metoda".

Pokud jde o pojetí *vertikální mobility*, vycházíme z toho, že postkomunistická transformace je ve své podstatě procesem, který teprve tvoří či výrazně modifikuje vertikální osu sociální diferenciacce. Jedním z dědictví minulosti je, že odpověď na otázku, kdo je "nahore" a kdo "dole", se může výrazně lišit podle toho, kdo na ni odpovídá a z jakého úhlu tedy na společnost pohlíží, jaká kritéria úspěchu aplikuje atd. Tato "schizofrenie" ve vnímání úspěchu a sociální vertikály [Matějů 1991] bude slábnout teprve v souvislosti s posilováním hodnotového univerzalizmu, bez kterého si lze jen stěží představit efektivně fungující stratifikační systém. Z těchto důvodů jsme objektivní znaky vertikální mobility (pohyb mezi skupinami definovanými klasifikací EGP a pohybem po ose hierarchie řízení) doplnili o některé subjektivní dimenze mobility (vnímání změny pozice jako "významné", vlastní výpověď o funkčním vzestupu nebo sestupu atd.). Pro vlastní analýzu mobilitních šancí jsme pak volili pouze následujících pět relevantních kategorií: sestup, vzestup, stabilita (žádná změna), zahájení podnikatelské aktivity jako paralelního zdroje obživy, přechod do skupiny podnikatelů (samostatných). Volba těchto analytických kategorií reflektuje jak specifickou sociální situaci, kterou jejich prostřednictvím analyzujeme, tak omezení statistické povahy, o kterých se zmíníme později.

2. Data, proměnné, metoda

Analýzovaná data pochází z první a druhé vlny longitudinálního výzkumného projektu "Rodina '89". Analytický soubor činil 1 298 dotazovaných na jaře roku 1989 a na jaře roku 1992. Dotazovaní jsou příslušníky střední věkové generace (75 % souboru leží v intervalu 40-50 let). Podrobnější informace o tomto výzkumu je součástí jiné stati publikované v tomto čísle [Matějů 1993], proto se zde omezíme pouze na komentář k použitým proměnným.

Základem pro operacionální definici typů mobility byla třídní klasifikace blízká klasifikaci EGP [Erikson a Goldthorpe 1992]. Z věcných i statistických důvodů jsme přitom vycházeli z poněkud redukováného schématu (1. vyšší odborníci - profesionálové; 2. nižší odborníci - technici; 3. rutinní nemanuální pracovníci - úředníci; 4. kvalifikovaní dělníci; 5. nekvalifikovaní dělníci; 6. zemědělství dělníci). V prvním kroku jsme za mobilitu považovali jakoukoli změnu, ke které došlo mezi jarem 1989 a jarem 1992 v respondentově zařazení ve smyslu výše uvedených kategorií, pokud ovšem respondent kvalifikoval tuto změnu jako významnou. Vzhledem k tomu, že výše uvedené kategorie lze považovat za uspořádané (jak z hlediska sociálně-ekonomického statusu, tak z hlediska prestiže), vzestup, resp. sestup byl jednoznačně definován.

Ve druhém kroku byli do kategorií "vzestup", resp. "sestup" dále zařazeni i jedinci, kteří sice ve smyslu výše uvedených kategorií zůstali stabilní, ale uvedli, že v jejich zaměstnání došlo k významné změně, přičemž tuto změnu dále kvalifikovali jako *funkční vzestup* (jmenování do řídicí funkce, přechod do vyšší řídicí funkce, atd.) či *funkční sestup* (úplná ztráta řídicí pozice, sestup do nižší řídicí funkce atp.).

Ve třetím kroku byly definovány speciální dvě kategorie vyjadřující specifické formy mobility v období postkomunistické transformace: zahájení podnikatelské

aktivity "při zaměstnání" a vstup do skupiny podnikatelů (samostatných). Vzhledem k cílům analýzy měly tyto atributy jednoznačnou přednost před ostatními, což znamená, že byly použity k "extrakci" případů bez ohledu na to, zda byly nebo nebyly zařazeny do některé z kategorií v prvních dvou krocích.

Fakto definovaná proměnná "TYPMOB" s pěti hodnotami (1. sestup; 2. žádná změna; 3. vzestup; 4. paralelní podnikání; 5. podnikání) v naší analýze figurovala jako hlavní závisle proměnná.

Další proměnné, které vstoupily do analýzy, byly definovány následujícím způsobem:

KÁDR89: 1 = respondent nebyl v roce 1989 řídícím pracovníkem nebo byl řídícím pracovníkem na nejnižší úrovni; 2 = respondent byl v roce 1989 řídícím pracovníkem na střední nebo nejvyšší úrovni (tj. od řídící funkce na úrovni vedení menšího závodu či podniku výše, tj. včetně řídící funkce na úrovni obvodního nebo okresního národního výboru, na vysoké škole, v nemocnici, ve větším vědeckém pracovišti, na úrovni krajského národního výboru, ředitelství velkého státního podniku, na úrovni rektorátu vysoké školy či na úrovni jiných centrálních orgánů, atd.).

EGP89_3: "třída" - speciální proměnná vytvořená pro logitové modely: 1 = vyšší odborník; 2 = nižší odborník; 3 = ostatní.

KSČ89: 1 = respondent nebyl v roce 1989 členem komunistické strany; 2 = respondent byl v roce 1989 členem komunistické strany.

S ohledem na cíle analýzy a na povahu dat byla aplikována logitová analýza. Protože závisle proměnná (TYPMOB) není dichotomická, byl aplikován obecný (multinomiální) logitový model. Šance na sestup, resp. vzestup, paralelní podnikání a podnikání byly určeny podílem četností sestupujících resp. vzestupujících atd. a těch, u kterých nedošlo ke změně. Výpočty byly provedeny procedurou LOGLINEAR (zobecněný logitový model s kontrasty SIMPLE(2) pro proměnnou TYPMOB a REPEATED pro proměnné KÁDR89, EGP89_3 a KSČ89) v rámci programového balíku SPSS. Popis modelů, včetně příslušných rovnic, je uveden v příloze.

3. Výsledky analýz

Předně je třeba uvést, že ze 1 280 analyzovaných případů (mužů i žen) bylo 68 % stabilních, 8 % prošlo sestupnou mobilitou, 10 % zaznamenalo vzestup, 6 % deklarovalo paralelní podnikání a 8 % deklarovalo úplný přechod do skupiny podnikatelů (samostatných). Pokud jde o marginální struktury "strategických" nezávisle proměnných, údaje získané v roce 1989 v našem analytickém souboru identifikují 26 % členů komunistické strany a 10 % příslušníků skupiny pracovně označené "kádři" (jedinci v řídící funkci na střední a vysoké úrovni). Tyto relativně malé marginální četnosti kategorií identifikujících skupiny stojící v centru našeho zájmu kladly samozřejmě vážná omezení testování složitějších (vícedimenzionálních) logitových modelů. Z tohoto důvodu jsme byli nuceni se vzdát testování jednoho složitějšího modelu, který by však měl v řadě polí hypotetického třídění velmi nízké nebo dokonce nulové četnosti, a výsledný obraz

rozdílů v šancích na určité typy mobility jsme museli skládat z výsledků získaných interpretací několika jednodušších modelů.

Všechny z testovaných modelů vycházely z předpokladu, že pro první fázi postkomunistické transformace jsou charakteristické mobilitní pohyby zasahující spíše horní než střední a spodní statusové skupiny. Tento předpoklad se ukázal být oprávněný. Již první testovaný model (MODEL I), do kterého vstoupily dvě nezávisle proměnné: "třída" (EGP89_3) a členství v komunistické straně (KSČ89) potvrdil, že určitá "čára klidu", tedy hranice oddělující od sebe spíše mobilní a spíše stabilní část populace vede mezi vyššími odborníky a ostatními (tabulka 1).

Tabulka 1. Pravděpodobnost vybraných mobilitních vzorců podle příslušnosti ke skupině odborníků (1989) a členství v KSČ (1989). Procenta odhadnutá z platného modelu (TYPMOB * EGP89_3 * KSČ89)

EGP89_3	KSČ89	sestup	stabilní	Typ mobility		
				vzestup	paralelní podnikání	samostatný
vyšší	ne	12,36	56,97	8,70	8,69	13,28
odborníci	ano	26,55	42,76	6,53	14,20	9,97
nižší	ne	4,55	73,57	11,24	3,81	6,84
odborníci	ano	11,53*	65,13*	9,95	7,35	6,05
	ne	4,55	73,57	11,24	3,81	6,84
ostatní	ano	11,53*	65,13	9,95	7,35	6,05

*) U takto označených polí adjustovaná rezidua překročila hodnotu 1,96 (v absolutní hodnotě)

Statistika modelu: $\chi^2 = 15,791$, $df = 15$, $p = 0,396$

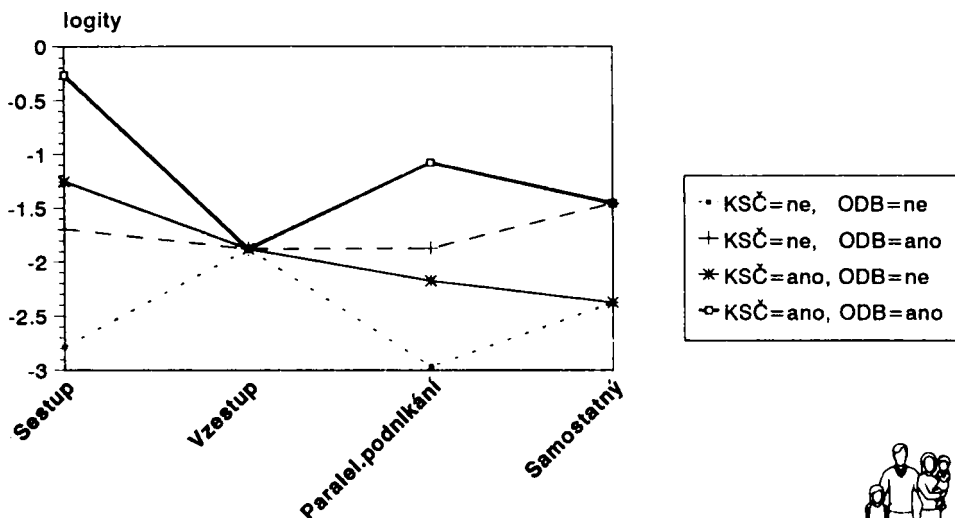
Výpočet: SPSS/PC+, procedura LOGLINEAR

Pramen: Longitudinální projekt "Rodina '89"

Zatímco ve skupině odborníků daný model predikuje pouze 53 % stabilních, u nižších odborníků (stejně jako u "ostatních") predikovaný podíl stabilních přesahuje 71 %. V souladu s laickými očekáváními je i to, že bývalí členové strany jsou obecně mobilnější než nestraníci. Uvedený model například predikuje, že mezi vyššími odborníky - nestraníky bylo 57 % stabilních, zatímco mezi straníky bylo pouze 43 % stabilních. Nijak zřejmě nepřekvapí ani zjištění, že vyšší odborníci, zejména pokud byli současně členy strany, mají zvláště silnou tendenci k sestupu. Přijatý model predikuje ve skupině vyšších odborníků-straníků 27 % sestupujících a pouze 12 % sestupujících u vyšších odborníků-nestraníků. Šance na sestup byla 3,5 krát větší pro vyšší odborníky než pro ostatní skupiny a 2,9 krát větší pro straníky než pro nestraníky. V rozporu s obecným povědomím i s některými analýzami provedenými v jiných zemích [Kolosi a Róna-Tas 1992] je však zjištění, podle kterého členství v komunistické straně není bariérou vzestupu, a to ani ve skupině vyšších odborníků (kam - dle definice - patří nejen profesionálové, ale i manažeři, vedoucí pracovníci atd.). Tendence k vzestupu (u vyšších odborníků reprezentovaného pouze "funkčním" vzestupem) není signifikantně jiná pro bývalé

straníky a pro nestraníky - náš model tuto tendenci predikuje jako identickou pro všechny uvažované skupiny (viz graf 1).

Graf 1: Logaritmy šancí vybraných mobilních vzorců
Podle příslušnosti ke skupině "odborníků" a členství v KSČ

Šance jsou vztaženy ke kategorii "žádná změna"
Příslušný logitový model je popsán v textu

Pokud jde o tendenci k podnikání, evidentně převládá u vyšších odborníků (obecně lze říci, že "přitažlivost" podnikání je pro tuto skupinu 2,5 krát silnější než pro jiné skupiny). Zajímavé je, že paralelní podnikání (tedy podnikání s "pojištěním" v podobě trvajících zaměstnaneckého vztahu) volí spíše bývalí straníci (šance na paralelní podnikání je zhruba 2,2 krát silnější pro bývalé straníky než pro nestraníky), zatímco podnikání bez této "pojišťovny" je pro obě skupiny stejně pravděpodobným mobilním vzorcem.

Panuje obecné přesvědčení, že členství ve straně samo o sobě fungovalo spíše jako určité "zajištění" než jako spolehlivý nástroj úspěchu, který byl v podstatě spjat buď přímo s obsazením pozice v mocenské struktuře, či pozice obdařené výraznými redistributivními pravomocemi. Nolik je síla příslušnosti k bývalé skupině "kádrů" (a to bez ohledu na členství ve straně) ještě dnes zdrojem rozdílů v mobilních šancích, ukázal náš druhý model (MODEL II), ve kterém v pozici závisle proměnné opět figurují šance na jednotlivé typy mobilních drah zatímco na straně nezávisle proměnných se vedle "třídy" objevuje příslušnost ke skupině "kádrů".⁴ Plausibilitu uvedeného předpokladu ověřil jak celkový test modelu, tak odhadnuté parametry (tabulka 2, graf 2).

⁴ Je třeba vysvětlit, jak je možné, že skupina "kádrů" není úplně obsažena ve skupině "vyšších odborníků". Definice proměnné KÁDR89 připouští, že jedinec zastával vedoucí postavení na

Tabulka 2. Pravděpodobnost vybraných mobilitních vzorců podle příslušnosti ke skupině odborníků (1989) a "kádřů" (1989). Procenta odhadnutá z platného modelu (TYPMOB * EGP89_3 * KÁDR89)

EGP89_3	KÁDR89	sestup	stabilní	Typ mobility		
				vzestup	paralelní podnikání	samostatný
vyšší odborníci	ne	15,86	56,67	8,00	9,56	9,91
	ano	20,93	30,11	9,63	14,68	24,65
nižší odborníci	ne	6,03	73,76	10,42	4,35	5,45
	ano	9,95	49,04	15,69	8,35	16,97
ostatní	ne	6,03*	73,76	10,42	4,35	5,45
	ano	9,95	49,04	15,69	8,35	16,97

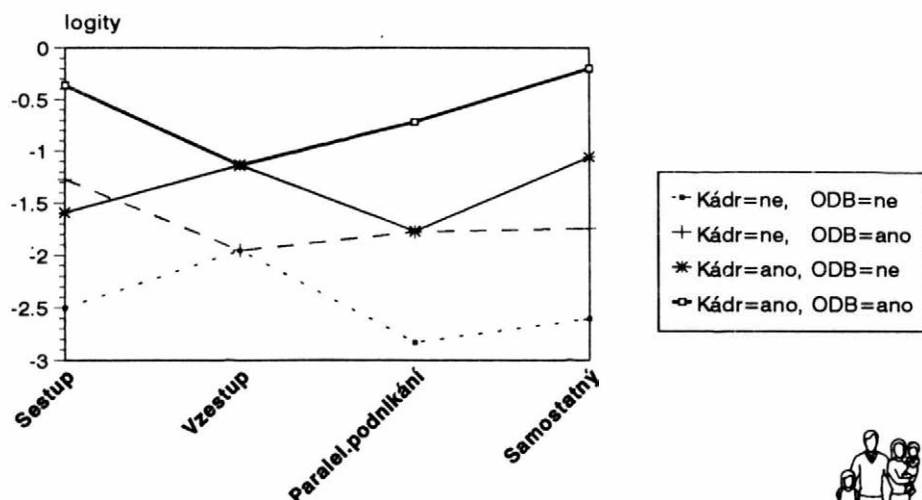
* U takto označeného pole adjustované reziduum překročilo hodnotu -1,96

Statistika modelu: $\chi^2 = 10,823$, $df = 13$, $p = 0,626$

Výpočet: SPSS/PC+, procedura LOGLINEAR

Pramen: Longitudinální projekt "Rodina '89"

Graf 2: Logaritmy šancí vybraných mobilitních vzorců
Podle příslušnosti ke skupině "odborníků" a "kádřů"

Šance jsou vztaženy ke kategorii "žádná změna"
Příslušný logitový model je popsán v textu

Rodina '89

nejvyšším stupni (tj. například na úrovni krajského národního výboru), ale přitom svým profesním zařazením nepatřil mezi špičkové odborníky ani mezi nejvyšší řídící pracovníky. Vycházeli jsme z předpokladu, že redistributivní moc a tudíž i sociální kapitál určitých referentů byly někdy větší než v případě některých špičkových profesionálů na vedoucích místech.

Opět je sice evidentní, že v šancích na sestup jednoznačně vedou vyšší odborníci klasifikovaní současně jako příslušníci skupiny kádrů (model predikuje v této speciální skupině pouze 30 % stabilních a více než 20 % sestupujících), stejně je ovšem prokazatelné, že bývalým kádrům nebyla cesta vzhůru zablokována více než jiným, ale právě naopak: šance na vzestup byla 2,3 krát větší pro bývalé kádry než pro ostatní, a to bez ohledu na příslušnost ke skupině vyšších odborníků nebo ostatních. Přitom, jak je patrné z výsledků uvedených v tabulce i v grafu, bývalý vyšší odborník má dnes 2,4 krát vyšší šanci objevit se ve skupině soukromých podnikatelů než někdo jiný. Připočteme-li k tomu fakt, že šance bývalého "kádra" je z tohoto hlediska téměř pětkrát větší (4,7) než "nekádra" bez ohledu na to, zda byl vyšším odborníkem nebo někým jiným, zjistíme, jak blízko skutečnosti je obecné povědomí o výrazné "flexibilitě" reprezentantů bývalého režimu a jejich schopnosti (i patřičné "výbavě") si obrazně i ve skutečnosti "osvojit" i systém vznikající na troskách toho, kterému původně vládli. Obecný sklon této skupiny k podnikání je evidentní i z šance na paralelní podnikání, která je pro kádry opět téměř třikrát větší než pro ostatní (příslušný poměr šancí činí 2,9).

Všeobecně větší význam příslušnosti ke skupině kádrů než prostého členství v komunistické straně pro mobilitu ve všech relevantních směrech je patrný i z posledního testovaného modelu (MODEL III), ve kterém jsme mezi nezávisle proměnné vedle sebe postavili členství v KSČ v roce 1989 a příslušnost ke skupině kádrů (tabulka 3, graf 3).

Tabulka 3. Pravděpodobnost vybraných mobilitních vzorců podle příslušnosti ke skupině "kádrů" (1989) a členství v KSČ (1989). Procenta odhadnutá z platného modelu (TYPMOB * KÁDR89 * KSČ89)

KSČ89	KÁDR89	sestup	stabilní	Typ mobility		
				vzestup	paralelní podnikání	samostatný
ne	ne	5,42	73,27	10,54	4,34	6,43
	ano	7,48	48,94	15,66	7,35	20,56
ano	ne	13,01	64,52	9,28	7,52	5,66
	ano	17,01	40,78	13,05	12,04	17,13

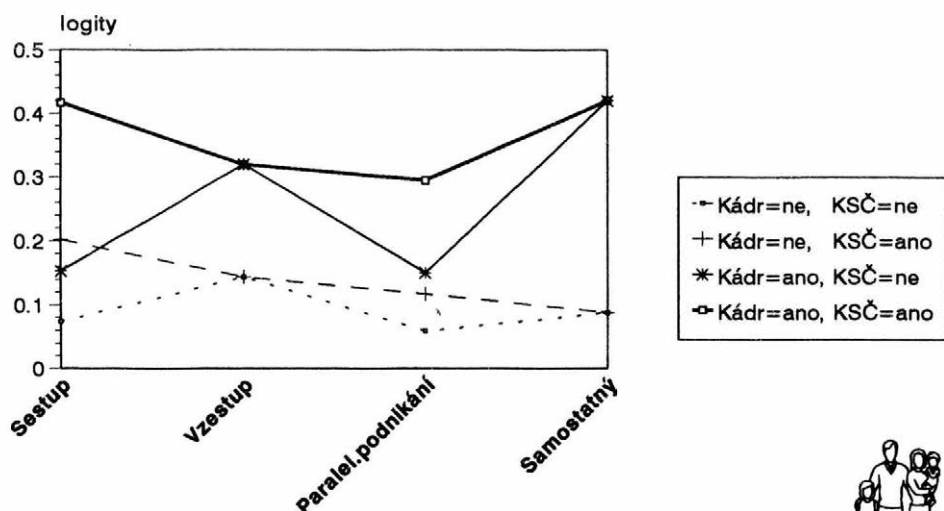
Statistika modelu: $\chi^2 = 3,756$, df = 6, p = 0,710

Výpočet: SPSS/PC+, procedura LOGLINEAR

Pramen: Longitudinální projekt "Rodina '89"

Šance na sestup byla sice jak pro straníky, tak pro kádry zhruba stejná (2,7 resp. 2,1 krát vyšší než pro jedince bez těchto atributů), ale "vzestup" byl mnohem pravděpodobnější pro bývalé kádry (2,2 krát ve srovnání s ostatními) než pro "pouhé" straníky, kteří na tom z tohoto hlediska byli stejně jako nestraníci (viz graf 2). Pokud jde o podnikání, a to jak paralelní, tak "čisté", jeho pravděpodobnost je mnohem vyšší pro kádry než pro obyčejné straníky. Šance stát se samostatným (podnikatelem "na plný úvazek") byla zhruba stejná pro členy i nečleny strany, ale téměř pětkrát vyšší pro kádry než pro ostatní (příslušný poměr šancí činí 4,8).

Graf 3: Logaritmy šancí vybraných mobilních vzorců
Podle příslušnosti ke skupině "kádru" a členství v KSČ

Šance jsou vztaženy ke kategorii "žádná změna"
Příslušný logitový model je popsán v textu

4. Diskuse

Naše analýza se soustředila na specifické mobilní vzorce, jejichž analýza podle našeho názoru tvoří určité pozadí pro studium proměn a rekrutace společenských elit v období postkomunistické transformace. Náš pohled na tyto mobilní vzorce se proto soustředil na rozdíly v mobilních šancích mezi skupinami, které bývají z tohoto hlediska v centru pozornosti. V první řadě jde o bývalé "nomenklaturní kádry", o řadové členy komunistické strany i o odborníky - profesionály (včetně řídicích pracovníků), což je skupina, ve které lze v průběhu postkomunistické transformace očekávat největší cirkulační mobilitu.

Naše analýza v první řadě potvrdila očekávání, podle kterého k největší cirkulaci vyvolané transformací společnosti skutečně dochází ve skupině vyšších odborníků, a to zejména u těch jejich příslušníků, kteří byli v roce 1989 členy komunistické strany nebo zastávali pozice, které je kvalifikovali jako příslušníky skupiny "kádru". Oba tyto atributy, tj. jak členství v komunistické straně, tak příslušnost ke skupině "kádru" v roce 1989 sice výrazně zvyšovaly šanci na mobilní sestup (a to prakticky bez ohledu na to, ke které skupině jedinec patřil), tyto charakteristiky však jen velmi nevýrazně ovlivňovaly šance na vzestup. Nelze tedy říci, že bývalým členům strany nebo bývalým kádrům byly na jejich "cestě vzhůru" univerzálně kladeny větší překážky než ostatním. Přesto právě tyto dvě skupiny (zejména však skupina kádru) dosahovaly ve srovnání s ostatními zdaleka nejvyšších šancí pokud jde o vstup do skupiny podnikatelů. Rozdíl mezi řadovými straníky a kádry přitom spočíval v tom, že řadoví straníci zřejmě v duchu své "zajišťovací" životní strategie volili spíše "paralelní podnikání", zatímco "kádrři" přecházeli do nové třídy "naplno". Příslušnost ke skupině kádru (bez ohledu na členství ve straně) se tedy ukázala být mnohem významnějším faktorem této specifické cesty vzhůru než samotné členství v komunistické straně.

Otázkou samozřejmě zůstává, jak tato fakta interpretovat. Zdá se, jako by Djilasova "nová třída" starého režimu či třída "redistributorů" v pojetí Szelenyiho, skutečně disponovala akumulovaným kapitálem (ekonomickým, sociálním, kulturním atd.), který nyní promptně konvertuje ve výhodné pozice, které umožní rozšířenou reprodukci akumulovaného kapitálu. Z tohoto hlediska naše analýza podobně jako analýza strategií ekonomického úspěchu založená na stejných datech [Matějů 1993] poskytuje značnou podporu Treimanově a Szelenyiho teorii o postkomunistické konverzi kapitálů a poskytuje další argumenty ve prospěch odmítnutí Neeho teorie "tržního přechodu" [Nee 1989, 1991].

Vědomi si však značných rizik aplikace jednoduchých kauzálních výkladů na společenské jevy a procesy, kde vždy hrozí nebezpečí tzv. falešných korelací, musíme vždy uvažovat možnost existence nějaké třetí společné příčiny dvou fenoménů, jejichž silné vzájemné vazby svádí ke kauzálnímu výkladu. Zdá se, že jedna ze stop, kterou bychom v této souvislosti neměli ztrácet ze zřetele, je možnost existence určitých specifických dispozic k úspěchu jako součást profilu osobnosti, dispozic "správně" velících, jaké nástroje úspěchu volit za jakých podmínek. To, co se může jevit jako konvertibilita kapitálů, jejíž analýzu doporučují Treiman a Szelenyi [1991], nebo jako úspěšnost "rekonverzních strategií", o kterých podávají zprávu Mink a Szurek [1992, 1993], může být výsledek určitých predispozic a silné motivace "být vždy nahoře". Predispozice tohoto typu mohou přitom mít silné mezigenerační vazby a mohou být silnější než morální imperativy, které by užití určitých mobilitních kanálů za určitých podmínek blokovaly. Je-li tomu tak, nebude možná rozdíl mezi "cirkulační" a "reprodukční" hypotézou týkající se výměny elit v průběhu postkomunistické transformace [Treiman a Szelenyi 1991] tak velký, jak jejich autoři předpokládají. To je ovšem otázka, na kterou zatím nejsme schopni odpovědět.

Z důvodů, které jsme diskutovali v úvodu, nemůžeme aspirovat na formulování obecných závěrů o povaze proměny stratifikačního systému v postkomunistických zemích, ani na obecně platné odpovědi na otázky týkající se procesů cirkulace elit ve východní Evropě. Význam toho či onoho faktoru mobility lze jen zřídka spolehlivě posoudit z krátké časové perspektivy. Zatím nelze z objektivních důvodů (krátký čas probíhající změny, neexistence dostatečně rozsáhlých datových souborů atd.) provést ani rutinní analýzy vývoje mobility. Přesto však výsledky, ke kterým jsme v této stati dospěli, mohou v kontextu zjištění, ke kterým dospěli Mink a Szurek, přispět k pochopení procesu sociální transformace probíhající ve východní Evropě, či alespoň k přesnější formulaci otázek pro další analýzy.

PETR MATĚJŮ je vedoucím výzkumného týmu "Sociální stratifikace" v Sociologickém ústavu AV ČR. Od poloviny osmdesátých let se věnuje výzkumu sociálních a vzdělanostních nerovností a analýze profesní a vzdělanostní mobility. Publikoval řadu odborných statí k výše uvedeným tématům, a to jak doma, tak v zahraničí.

BLANKA ŘEHÁKOVÁ pracuje jako vědecká pracovnice v Sociologickém ústavu AV ČR, kde se podílí na výzkumech v týmu "Sociální stratifikace". Zaměřuje se zejména na metodologické problémy výzkumu sociální stratifikace.

Literatura

- Aldrich, J. H. a F. D. Nelson 1984. *Linear Probability, Logit, and Probit Models*. London: Sage.
- Bourdieu, P. 1977. "Cultural Reproduction and Social Reproduction." Pp. 487-511 in *Power and Ideology in Education*, ed. by J. Karabel and A. Halsey. New York: Oxford University Press.
- Bourdieu, P. 1986. "The Forms of Capital." Pp. 241-258 in *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, ed. by J. G. Richardson. New York: Greenwood Press.
- Connor, W. D. 1979. *Socialism, Politics and Equality*. New York: Columbia University Press.
- Djilas, M. 1957. *The New Class*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Erikson, R., J. H. Goldthorpe 1992. *The Constant Flux. A Study of Class Mobility in Industrial Societies*. New York: Oxford University Press.
- Kolosi, T., A. Róna-Tas 1992. "Poslední bude první? Sociální důsledky přechodu od socialismu k demokracii a trhu v Maďarsku." *Sociologický časopis* 28: 579-598.
- Kolosi, T., A. Róna-Tas 1992a. *The last shall be first? The social consequences of the transition from socialism in Hungary*. Paper presented at the meeting of the ISA Research Committee on Social Stratification, Trento.
- Kornai, J. 1980. *Economics of Shortage*. Amsterdam: North Holland.
- Kornai, J. 1990. *Vision and Reality, Market and the State*. New York: Routledge.
- Kornai, J. 1992. *The Socialist System: The Political Economy of Communism*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Lenski, G. 1988. "Rethinking macrosociological theory." *American Sociological Review* 53: 163-171.
- Lieberman, S. 1985. *Making it Count. The Improvement of Social Research and Theory*. Berkeley: University of California Press.
- Matějů, P. 1991. *Stratification system and economy in the period of transition. Economic aspects of "de-stratification" in former socialist countries*. Praha: SoÚ.
- Matějů, P., B. Řeháková 1992. "Od nespravedlivé rovnosti ke spravedlivé nerovnosti?" *Sociologický časopis* 28: 293-318.
- Matějů, P., M. Tuček, L. Rezler 1991. *RODINA '89. Zdroje vzdělanostních nerovností. Úvodní studie a hlavní výsledky z první vlny šetření*. Praha: Interní edice SoÚ ČSAV.
- Matějů, P. 1993. "Determinanty ekonomického úspěchu v první fázi postkomunistické transformace." *Sociologický časopis* 29: 341-366.
- Mink, G., J.-C. Szurek 1992. *Adaptation and conversion strategies of former communist elites*. Paris: RESPO/IRESO.
- Mink, G., J.-C. Szurek 1993. "Strategie adaptace a konverze bývalých komunistických elit." *Sociologický časopis* 29: 295-308.
- Nee, V. 1989. "A Theory of Market Transition: From Redistribution to Market in State Socialism." *American Sociological Review* 54: 663-681.
- Nee, V. 1991. "Social Inequalities in Reforming State Socialism: Between Redistribution and Market in China." *American Sociological Review* 56: 267-282.
- Parsons, T. 1954. "A Revised Analytical Approach to the Theory of Social Stratification." Pp. 386-439 in *Essays in Sociological Theory*. Glencoe, IL: The Free Press.
- Řehák, J., B. Řeháková 1992. "Logitové modely: analýza vlivu exogenních faktorů u kategorizovaných dat." *Sociologický časopis* 28: 84-102.

- Schultz, T. W. 1963. *The Economic Value of Education*. New York: Columbia University Press.
- Sorokin, P. 1927. *Social Mobility*. New York: Harper and Brothers.
- Szelényi I., D. J. Treiman 1991. "Vývoj sociální stratifikace a rekrutace elit ve východní Evropě po roce 1989. Výzkumný projekt." *Sociologický časopis* 27: 276-298.
- Szelényi, I. 1988. *Socialist Entrepreneurs. Embourgeoisement in Rural Hungary*. Madison: Wisconsin University Press.
- Szelényi, I. 1991. "Strategie a důsledky přechodu od redistributivní ke smíšené hospodářské soustavě." *Sociologický časopis* 26: 331-341.
- Večerník, J. 1992. "Změny v příjmové nerovnosti v letech 1988-1992." *Sociologický časopis* 26: 666-684.

Příloha: Specifikace logitových modelů

V dalším textu se indexy i , j , k vztahují postupně k proměnným EGP89_3, KÁDR89 a KSČ89 a symboly x_i , y_j a z_k v rovnicích nabývají následujících hodnot:

$$\begin{aligned}
 x_i &= \begin{aligned} &2, \quad i = 1 \text{ (EGP89_3 = vyšší odborník)} \\ &-1, \quad i = 2 \text{ (EGP89_3 = nižší odborník)} \\ &-1, \quad i = 3 \text{ (EGP89_3 = ostatní)} \end{aligned} \\
 y_j &= \begin{aligned} &1, \quad j = 1 \text{ (KÁDR89 = ne)} \\ &-1, \quad j = 2 \text{ (KÁDR89 = ano)} \end{aligned} \\
 z_k &= \begin{aligned} &1, \quad k = 1 \text{ (KSČ89 = ne)} \\ &-1, \quad k = 2 \text{ (KSČ89 = ano)} \end{aligned}
 \end{aligned}$$

MODEL I:

$$\begin{aligned}
 \ln(n_{1ik}/n_{2ik}) &= -1,83935 + 0,41842x_i - 0,52593z_k \\
 \ln(n_{3ik}/n_{2ik}) &= -1,87904 \\
 \ln(n_{4ik}/n_{2ik}) &= -2,21092 + 0,35972x_i - 0,38900z_k \\
 \ln(n_{5ik}/n_{2ik}) &= -2,06945 + 0,30665x_i
 \end{aligned}$$

Všechny koeficienty v rovnicích jsou statisticky významné. Model vrací tři velká adjustovaná rezidua, a to v následujících polích: [sestup - nižší odborník - člen KSČ], [sestup - ostatní - člen KSČ], [stabilní - nižší odborník - člen KSČ]. Zkoušeli jsme ještě další dva modely, které postupně přidávaly další dva efekty do první rovnice, a to nejprve efekt odlišující nižší odborníky a ostatní a pak ještě kombinaci tohoto efektu s efektem členství v KSČ. Tyto modely zvětšovaly dosaženou hladinu významnosti a zmenšovaly adjustovaná rezidua ve výše uvedených polích, ale koeficienty u přidávaných efektů nebyly významné. Proto jsme nakonec nakonec zvolili nejjednodušší model, který byl ještě přijatelný.

MODEL II:

$$\ln(n_{1ij}/n_{2ij}) = -1,63927 + 0,41039x_i - 0,45481y_j$$

$$\ln(n_{3ij}/n_{2ij}) = -1,54839 - 0,40893y_j$$

$$\ln(n_{4ij}/n_{2ij}) = -1,95018 + 0,35054x_i - 0,53071y_j$$

$$\ln(n_{5ij}/n_{2ij}) = -1,54625 + 0,28711x_i - 0,77200y_j$$

Všechny koeficienty v rovnicích jsou statisticky významné. Model vrací jedno velké adjustované reziduum v poli [sestup - ostatní - kádr=ne]. Konkurenční model, který obsahoval v první rovnici ještě efekt odlišující šance na sestup nižších odborníků a ostatních, měl sice vyšší dosaženou hladinu významnosti a neměl žádné významné velké adjustované reziduum, ale koeficient u přidaného efektu nebyl statisticky významný. Proto jsme opět zvolili jednodušší model.

MODEL III:

$$\ln(n_{1jk}/n_{2jk}) = -1,73956 - 0,36330y_j - 0,50165z_k$$

$$\ln(n_{3jk}/n_{2jk}) = -1,53909 - 0,39965y_j$$

$$\ln(n_{4jk}/n_{2jk}) = -2,02261 - 0,46478y_j - 0,33788z_k$$

$$\ln(n_{5jk}/n_{2jk}) = -1,65027 - 0,78277y_j$$

Všechny koeficienty jsou statisticky významné a model nevrací žádné významné velké adjustované reziduum.

Summary

This paper is an attempt to provide alternative view of the question raised by Mink and Szurek in their contribution to this issue of the Journal. The aim of our analysis is to contribute to the better understanding of the process of post-communist transformation. The principal aim of the analysis of selected patterns of intragenerational mobility between 1989 and 1992 is to answer the question of who is getting ahead during the first stage of the post-communist transformation and, particularly, who are those who have the highest chance of entering the emerging class of entrepreneurs.

Our analysis addresses a general hypothesis that predicts the tendency of the former "nomenklatura cadres" to convert their former political capital and accumulated social capital into economic power. We approach the problem by an analyzing selected patterns of intragenerational mobility in various groups defined by the presence of various assets accumulated in the past.

The concept of capital we apply in the study is in line with Bourdieu's attempt to generalize the theory of capital for its use in sociology, particularly his conception of the various forms of capital and their mutual convertibility. As for the conceptualization of vertical mobility, for both substantial and technical reasons instead of analyzing traditional mobility tables we use both the objective indications and subjective evaluations of respondents to define various mobility patterns (downward mobility, stability, upward mobility, start of entrepreneurial activity as a parallel economic activity, move into the group of entrepreneurs). These patterns of mobility then enter logit analysis as dependent variables.

The data come from the first (1989) and second (1992) wave of the longitudinal research project "Family '89". The questionnaire for parents used in 1989 contained questions relating to their social position, membership in political parties, income, etc. The questionnaire for 1992 was designed in a very similar way to cover the changes that occurred during the three-year period between the first wave and the follow-up.

The results of the logit analysis of chances for particular mobility movements corroborate the initial assumption that the greatest circulation mobility occurs in the group of higher professionals and especially among those who were members of the Communist Party in 1989 or were in positions qualifying them as "cadres". The analysis shows that indeed these attributes significantly heightened the chances for downward mobility, however they had almost no effect on chances for upward mobility. What is more important is that these specific attributes raised the chance of entering the emerging group of entrepreneurs. The question of how to interpret these facts remains open. Certainly there is a possibility for applying the thesis about the convertibility of various forms of capital. However, we should not disregard another, more socio-psychological, theoretical perspective in our explanation. One of the clues, that we should not lose sight of in this respect, is the possibility of certain specific dispositions toward success as part of a personality profile, dispositions "correctly" ruling what tools of success to choose under what conditions. Evidence that can appear to support the convertibility of capital interpretation, could also be the result of certain predispositions and strong motivations to always be on top. Predispositions of this type could have, at the same time, strong intergenerational ties, perhaps even stronger than moral imperatives, that might block the use of certain mobility channels under certain conditions. If both theoretical explanations appear plausible, then the difference between the "circulation" and "reproduction" hypothesis about the changes of elites during post-communist transformation might not be as great as their authors presume. However, that is a question we are not yet able to answer.